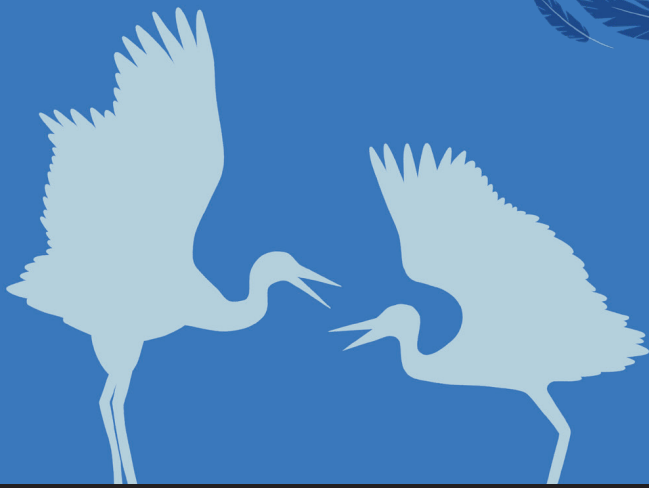

De Transformatieve Dialoog

Over het oplossen van identiteitsgerelateerde morele conflicten

Florian Bekkers

$\theta\pi$

Samenvatting

De Transformatieve Dialoog Over het oplossen van identiteitsgerelateerde morele conflicten

Februari 2023, Florian Bekkers

Hardnekkige conflicten begrijpen als identiteitsgerelateerde morele conflicten

Mensen komen in conflict als de mogelijkheden van mensen om hun doelen te realiseren beperkt worden door andere mensen, of als men denkt dat dat het geval is. Vaak lukt het om door een verheldering van feiten, een uitwisseling van argumenten, een bijstelling van wederzijdse interpretaties en/of een compromis tot een oplossing te komen. Bij 'hardnekkige' conflicten lukt dat niet, bijvoorbeeld omdat de conflicterende partijen principiële en botsende overtuigingen hebben waar zij niet van af kunnen of willen wijken.

In de hedendaagse wereld met digitale communicatie, globale handel, migratie, emancipatie en individuele ontplooiing is de confrontatie met mensen met andere culturele, ideologische, levensbeschouwelijke of politieke overtuigingen niet te vermijden. Zulke confrontaties leiden tot (heftige) discussies over inhoudelijke onderwerpen, zoals Zwarte Piet, medisch-ethische discussies over abortus, euthanasie of 'voltooid leven', stamcel-onderzoek, de (grenzen van de) vrijheid van meningsuiting, verschillende interpretaties van mensenrechten, afzien van een leefstijl omwille van milieu-effecten ('je mag niet meer vliegen'), dierenrechten, bio-industrie, jacht, de weigering om belastingen af te dragen voor wapenaankoop of subsidies voor vervuilende activiteiten et cetera. Soms leiden confrontaties tot hardnekkige gewapende conflicten zoals tussen Israël en Palestina, in Kashmir, de burgeroorlogen in voormalig Joegoslavië en Rwanda, apartheid in Zuid-Afrika of fundamentalistische terreuraanslagen.

Het oplossen van zulke conflicten is urgent omdat het vaak over onderwerpen gaat die voor mensen belangrijk, of zelfs essentieel zijn. Met andere woorden, de mogelijkheid om volledig en vrijuit te zijn wie ze (menen te) zijn is afhankelijk van de succesvolle oplossing van het conflict. Bovendien gaan sommige conflicten gepaard met geweld en kunnen nog relatief vreedzame conflicten escaleren. Het oplossen van hardnekkige conflicten mag dan urgent zijn; het lukt maar moeizaam. Deze conflicten zijn immers 'hardnekkig'.

De hardnekkigheid van dit soort conflicten kan begrepen worden in termen van on vervulde fundamentele behoeften. Een hardnekkig conflict ontstaat als fundamentele behoeften, zoals voeding, veiligheid, beschutting, identiteit, erkenning en participatie niet worden vervuld. Omdat mensen geen afstand kunnen doen van dit soort behoeften zijn ze 'niet-onderhandelbaar'. Conflicten over zulke behoeften zijn daarom hardnekkig en 'oplossingen' die de vervulling van deze behoeften niet garanderen houden geen stand.

Fundamentele behoeften hebben op twee niveaus een relatie met het begrip 'identiteit'. Enerzijds wordt het hebben van een (positieve) identiteit zelf gezien als een fundamentele behoefte, anderzijds krijgen conflicten over fundamentele behoeften altijd uitdrukking via identiteitsgroepen. Bijvoorbeeld, onder het Apartheids-regime in Zuid-Afrika was het niet vervullen van fundamentele behoeften van een specifieke groep geïnstitutionaliseerd op basis

van een specifiek kenmerk, huidskleur. Zo'n collectieve frustratie van fundamentele behoeften bevordert dat het conflict tot uitdrukking komt via een conflict van identiteitsgroepen, in dit geval op basis van huidskleur. In afwezigheid van een identiteitskenmerk zorgt het niet vervullen van fundamentele behoeften zelf voor de vorming van identiteitsgroepen. Bijvoorbeeld, mensen kunnen om verschillende redenen bezwaren hebben tegen abortus, maar gaan vanzelf behoren tot de 'pro life' groep. 'Pro-life' zijn wordt dan onderdeel van hun identiteit. Hetzelfde geldt voor 'pro-choice'.

Een hardnekkig conflict is identiteitsgerelateerd als het niet mogelijk is dat twee (of meer) partijen tegelijkertijd hun identiteit tot uitdrukking brengen, ofwel hun fundamentele waarden of idee van het goede leven realiseren. Er zijn hardnekkige conflicten die alleen goed begrepen kunnen worden als 'identiteitsgerelateerd', ofwel het raakt aan wat mensen als essentieel beschouwen voor wie zij zijn. Het onderwerp van conflict is gerelateerd aan de identiteit van de conflictpartijen.

Omdat een identiteitsgerelateerd conflict gaat over hoe partijen zich in relatie tot elkaar zouden moeten gedragen met betrekking tot fundamentele waarden of behoeften, is zo'n conflict ook altijd een moreel conflict. Hoe het 'morele' precies kan worden afgebakend, verschilt per theorie. Vraagstukken over welke sociale normen zouden moeten gelden ten aanzien van het in de praktijk brengen van fundamentele waarden of het vervullen van fundamentele behoeften worden algemeen wel als moreel beschouwd.

Hoewel een identiteitsgerelateerd conflict ook altijd moreel is, wordt in het hele proefschrift de aanduiding 'identiteitsgerelateerde *morele* conflicten' aangehouden. Dit is in de context van dit proefschrift weliswaar dubbelop, maar is bedoeld om helder te houden over welk soort conflicten het gaat. Het gaat niet om feitelijke meningsverschillen over hoe iemand is, het gaat om normatieve meningsverschillen over hoe mensen met elkaar behoren om te gaan met betrekking tot fundamentele waarden en behoeften.

In identiteitsgerelateerde *morele* conflicten (IRMC's) willen partijen hun identiteit tot uitdrukking brengen en claimen ze dat de ander hen daar niet bij mag hinderen, of er juist actief aan moet meewerken. Wat over en weer geclaimd wordt hoeft niet direct betrekking te hebben op de identiteit van de ander; sociale normen richten zich op gedrag, niet direct op het hebben van een bepaalde identiteit, maar een conflict over sociale normen kan wel een conflict over identiteit impliceren. Als bepaald gedrag voor een partij A een uitdrukking is van haar identiteit, dan impliceert een claim van partij B dat dit gedrag zou moeten wijzigen dat partij A zijn identiteit zou moeten aanpassen. De gehechtheid aan het gedrag is er omdat het de manier is om de eigen identiteit tot uitdrukking te brengen. 'Zijn' impliceert voor A 'doen'. Dus, als het vieren van Sinterklaas met Zwarte Piet volgens A een uitdrukking is van een bepaalde identiteit, dan is de claim dat Zwarte Piet zou moeten worden afgeschaft in feite een claim dat de Sinterklaasvierder A *zichzelf anders zou moeten begrijpen*.

Alternatieve conflictoplossing van hardnekkige conflicten door 'transformatie'

De afgelopen decennia zijn vele initiatieven genomen om identiteitsgerelateerde *morele* conflicten op 'alternatieve' wijze op te lossen door aandacht te besteden aan fundamentele behoeften en de identiteit van groepen. Er zijn diverse praktische theorieën geformuleerd

en verschillende werkvormen zoals workshops, dialogen, conferenties et cetera zijn uitgetprobeerd (zie paragraaf 7.1.2 voor uitwerking van enkele voorbeelden). Deze alternatieve conflictoplossing is gericht op een 'transformatie' van hoe betrokkenen zichzelf, elkaar en hun relatie zien. Transformatie kan hierbij begrepen worden als een proces waarin partijen zich bewust worden van hun vooronderstellingen, bijvoorbeeld over wat essentieel voor hen is, en van hoe deze vooronderstellingen beperkend zijn voor hoe zij de wereld waarnemen, begrijpen en ervaren. Transformatie vindt plaats als deze vooronderstellingen zodanig worden aangepast dat een nieuw, integraler en inclusiever perspectief mogelijk wordt en de partijen in kwestie naar dat nieuwe inzicht gaan handelen.

Zulke initiatieven tot alternatieve conflictoplossing zijn vaak incidentele acties in de context van grootschalige, gewelddadige conflicten, maar er zijn ook initiatieven die betrekking hebben op meer praktische, alledaagse conflicten, bijvoorbeeld in mediation. Ondanks inspirerende en veelbelovende resultaten is empirisch onderzoek naar de effectiviteit van deze benadering van conflicten niet overtuigend uit te voeren. Wat ontbreekt is een onderbouwing van wanneer er sprake is van succes en waar de interventie op is gebaseerd. Door het ontbreken van zowel een gedegen onderbouwing als empirisch bewezen effectiviteit van 'alternatieve' conflictoplossingsmethoden wordt in veel conflictsituaties ondanks de aandacht voor fundamentele behoeften vastgehouden aan oplossingsstrategieën die gebaseerd zijn op een onderhandeling (waarover ironisch genoeg gesteld zou kunnen worden dat de ineffectiviteit ervan wel bewezen is) of aan oorlogvoering.

In dit proefschrift ontwikkel ik een theorie waarin een normatieve onderbouwing wordt gegeven van wat een stabiele en rechtvaardige oplossing is van identiteitsgerelateerde morele conflicten. Zo'n theorie biedt nieuwe mogelijkheden voor empirisch onderzoek naar de effectiviteit van specifieke interventies, en aanwijzingen voor het ontwikkelen van instituties waarmee al in een vroegtijdig stadium conflicten kunnen worden opgelost, of zelfs voorkomen. Het gaat dan niet alleen om het oplossen van conflicten, maar ook om het waarborgen van constructieve samenwerking van mensen met verschillende fundamentele waarden en overtuigingen.

Identiteit begrijpen als een netwerk van commitments

Over 'identiteit' zijn filosofische boekenkasten vol geschreven. Bij hardnekkige conflicten gaat het vooral om biografische identiteit, ofwel hoe begrijpt en definieert iemand zichzelf. Objectieve en sociale kenmerken kunnen wél van invloed zijn op wat iemand als essentieel beschouwd voor wie hij of zij is, maar deze kenmerken zijn niet constitutief voor zelf-begrip in subjectieve zin. Iemand kan zichzelf op een manier begrijpen die afwijkt van objectieve of sociale kenmerken.

Het onderscheid tussen objectieve, sociale en subjectieve claims is belangrijk om identiteitsgerelateerde morele conflicten goed te begrijpen. Conflicten kunnen uiteengegafeld worden in drie lagen:

- Objectief: een meningsverschil over feitelijke omstandigheden, bijvoorbeeld in hoeverre dieren gevoelens of bewustzijn hebben (op grond waarvan jacht of veehouderij wel of niet toegestaan zou moeten worden);
- Sociaal: een belangenstrijd over schaarse bestaansmiddelen, bijvoorbeeld natuurliefhebbers willen een stuk natuurgebied behouden terwijl projectontwikkelaars er huizen willen bouwen;
- Subjectief: een frustratie om de eigen identiteit tot uitdrukking te kunnen brengen, bijvoorbeeld een orthodoxe gelovige die niet wil dat publiekelijk bespot wordt wat voor hem of haar heilig is.

Voor objectieve claims is 'waarheid' het criterium om de geldigheid van claims te beoordelen. Voor sociale claims is dat 'rechtvaardigheid'. Dat identiteit in subjectieve zin begrepen wordt als iemands zelf-begrip betekent niet dat de bij dat zelf-begrip behorende subjectieve claims ook automatisch geldig zijn. Iemand zou zich kunnen vergissen in zijn of haar zelf-begrip, of tenminste een verfijnder zelf-begrip kunnen ontwikkelen. Het criterium voor de geldigheid van subjectieve claims duid ik aan met 'authenticiteit'.

De formulering 'wat iemand als essentieel ervaart voor wie hij of zij is', is wellicht de meest algemene duiding die ik gebruik voor iemands 'identiteit'. Het is een hele mond vol, dus soms zal ik het houden bij 'wat essentieel voor iemand is', of simpelweg 'wie hij is'. 'Zelf-begrip' ('self-understanding') kan in dit proefschrift als synoniem van 'identiteit' worden beschouwd.

Wat iemand ervaart als essentieel voor hem of haar heeft praktische betekenis: hij of zij wil wat essentieel is voor hem of haar ook tot uitdrukking brengen en realiseren. Met andere woorden, iemands zelf-begrip bestaat uit commitments. Als iemand een commitment heeft, dan betekent dat dat iemand de wil heeft om de intentie die in het commitment wordt uitgedrukt ook waar te maken, ofwel de daarvoor benodigde acties te genereren en te voorkomen dat men zichzelf in verleiding brengt het commitment niet waar te maken. Als iemand zijn of haar commitments probeert te realiseren, is er sprake van 'zelf-expressie'. Dit betekent ook dat een verandering in commitments een verandering van identiteit, en daarmee van zelf-begrip, constitueert.

Mensen hebben meerdere commitments. Sommige staan relatief los van elkaar (zoals het commitment aan welzijn voor het gezin en het commitment om werkafspraken na te komen), andere zijn sterk met elkaar verbonden (zoals het commitment om werkafspraken na te komen en het commitment om bepaalde resultaten te boeken). Direct of indirect zijn commitments met elkaar verbonden. Iemands identiteit kan dan ook begrepen worden als een netwerk van (essentiële) commitments. Van sommige commitments is iemand zich bewust. Hij of zij heeft dan een gearticuleerd begrip van deze commitments. Vaak is een verfijnder, nauwkeuriger articulatie mogelijk en sommige commitments die wel aanwezig zijn, zijn nog helemaal ongearticuleerd.

Vraagstelling: stabiele en rechtvaardige oplossingen

Een identiteitsgerelateerd moreel conflict (IRMC) is opgelost als de conflictpartijen elkaar niet langer belemmeren in elkaars zelf-expressie, ofwel partijen kunnen onbelemmerd proberen hun (essentiële) commitments te realiseren. Dit betekent dat na verloop van tijd weliswaar nieuwe conflicten kunnen ontstaan, maar dat niet hetzelfde conflict weer oplaait. Als hieraan voldaan is, is er sprake van een 'stabiele' oplossing.

Een theorie die een stabiele oplossing onderscheidt, doet dit niet in retrospectief, maar vooruitkijkend. Een oplossing is stabiel als het bezien vanuit de doelen van een persoon zelf rationeel is om conform het betreffende oplossingsvoorstel te handelen, in alle voorstelbare omstandigheden. In een IRMC staan niet zomaar te maximaliseren belangen op het spel, maar commitments die voor beide partijen essentieel zijn. Een oplossingsvoorstel is alleen stabiel als alle betrokken partijen in alle voorstelbare omstandigheden wat essentieel voor hen is tot uitdrukking kunnen brengen. Als dit alleen maar zou kunnen onder specifieke omstandigheden, is de oplossing instabiel. Bij verandering van omstandigheden kan het voor tenminste een van beide partijen direct rationeel zijn om van het oplossingsvoorstel af te wijken zodat zij wat essentieel voor hen is tot uitdrukking kunnen blijven brengen. Het conflict zou dan weer kunnen oplaaien. Bij het toetsen van de oplossingsvoorstellen van verschillende theorieën zal ik daarom steeds analyseren of er omstandigheden voorzienbaar zijn, waarin het voor partijen rationeel is om te kiezen voor een andere handelingsoptie dan die van het oplossingsvoorstel.

Een stabiele oplossing hoeft niet altijd rechtvaardig te zijn. Een situatie waarin een dominante conflictpartij door 'heropvoeding' van een minderheid na verloop van tijd een stabiele situatie realiseert, zie ik niet als 'oplossing' maar als een effectieve 'onderdrukking' of 'brainwashing'. Het onderscheid tussen oplossing of onderdrukking is een vraag naar rechtvaardigheid, ofwel krijgt iedere partij of ieder mens wel wat hem of haar toekomt?

Verschillende normatieve theorieën conceptualiseren 'rechtvaardigheid' op verschillende manieren. Volgens een 'recht van de sterkste'-theorie zou in het hierboven geschetste scenario bijvoorbeeld wel sprake kunnen zijn van een stabiele en rechtvaardige oplossing. Om zulke theorieën uit te sluiten geef ik een algemeen kader voor waar een 'rechtvaardige' oplossing aan moet voldoen. Van onderdrukking is sprake als mensen niet zelf kunnen bepalen wie zij zijn, maar tot een bepaald zelf-begrip gedwongen worden. Iemand is autonoom als hij of zij leeft en handelt conform zijn of haar eigen waarden, overtuigingen, redenen en commitments. Een oplossing is dus rechtvaardig als de 'autonomie' van betrokken partijen is gewaarborgd. Ofwel, 'rechtvaardigheid' houdt tenminste in dat ieder mens in beginsel moet kunnen zijn wie hij of zij is, en wat voor hem of haar essentieel is ook tot uitdrukking moet kunnen brengen. Vanwege dit *desideratum* onderzoek ik theorieën en auteurs die ook ambiëren hieraan te voldoen.

De toevoeging 'in beginsel' verwijst naar de mogelijkheid dat een theorie op gerechtvaardigde gronden bepaalde identiteiten uitsluit. Dit betekent dat een theorie vanuit het perspectief van een identiteit zelf onderbouwt dat het tot uitdrukking brengen van betreffende identiteit niet rationeel is. Ofwel, de oplossing die een theorie onderscheidt, is rechtvaardig dan en slechts dan als die oplossing vanuit het perspectief van iedere rationele identiteit gerechtvaardigd kan worden.

Dit proefschrift komt voort uit de praktische urgentie om hardnekkige en potentieel gewelddadige conflicten op te kunnen lossen. Aangezien dit een filosofisch onderzoek is, en geen praktisch sociologisch onderzoek is de insteek theoretisch en conceptueel. De vraagstelling van het onderzoek is dan ook niet hoe IRMC's in de praktijk opgelost kunnen worden, maar hoe een rechtvaardige en stabiele oplossing conceptueel onderscheiden kan worden. De vraagstelling is:

1. Is het mogelijk om met behulp van bestaande theorieën een stabiele en rechtvaardige oplossing te onderscheiden voor IRMC's?
2. Indien (1) niet lukt: is het mogelijk om een theorie te formuleren waarmee wél stabiele en rechtvaardige oplossingen kunnen worden onderscheiden, en wat betekent dit voor het begrip van 'rechtvaardigheid'?
3. Indien (2) wel lukt: hoe kan deze theorie praktisch toegepast en/of geïnstitutionaliseerd worden zodanig dat IRMC's effectief opgelost kunnen worden?

Filosofische theorieën over het oplossen van sociale conflicten

Vele filosofen hebben voorstellen gedaan voor hoe stabiele en rechtvaardige oplossingen van sociale conflicten in het algemeen tot stand kunnen komen. Een klassieke benadering is om sociale conflicten te zien als belangenconflicten over schaarse hulpbronnen. Mensen voorkomen volgens Thomas Hobbes (1588 - 1679) een zelf-destructieve oorlog van allen tegen allen door zich vrijwillig te onderwerpen aan een beperkend gezag. Dit 'contractuele' idee vormt een rode draad in de moderne politieke en sociale filosofie, waarbij de nadruk aanvankelijk lag op legitimatie van het bestaande gezag, maar steeds meer verschoof naar de vrijheid van het individu. De vraag is dan hoe een 'maatschappelijk verdrag' voor iedereen gerechtvaardigd kan worden.

Immanuel Kant (1724-1804) heeft een invloedrijk voorstel gedaan om deze rechtvaardiging op de 'rede' (te begrijpen als het menselijke, rationele denkvermogen) te baseren. In Kants denken worden morele voorschriften beredeneerd vanuit ieders individuele toepassing van een universeel rationeel denkvermogen. Hegel (1770-1831) stelde hiertegenover dat mensen deel zijn van een gemeenschap die bepalend is voor de fundamentele waarden en normen van mensen, en daarmee constitutief voor hoe mensen zichzelf begrijpen. De individuele, rationele benadering van Kant doet volgens hem onvoldoende recht aan deze sociale dimensie van het zelf-begrip van mensen. Identiteitsgerelateerde morele conflicten zijn zo hardnekkig omdat particuliere fundamentele waarden verbonden aan het lidmaatschap van een specifieke gemeenschap met elkaar botsen. Kants universele voorschriften kunnen met deze fundamentele waarden in strijd zijn, terwijl vanuit het perspectief van zo'n identiteit Kants universalisme volgens Hegel niet gerechtvaardigd is.

Dus, enerzijds is er het idee dat het mogelijk is universele oplossingen te rechtvaardigen, anderzijds dat mensen onvermijdelijk onderdeel zijn van een gemeenschap met specifieke (particuliere) fundamentele waarden. De spanning tussen deze basisideeën is een belangrijk thema in het filosofisch denken sinds Kant en Hegel en vormt het onderliggende filosofische vraagstuk bij het onderscheiden van oplossingen voor identiteitsgerelateerde morele

conflicten. Bij zulke conflicten is er immers sprake van niet-onderhandelbare (particuliere) fundamentele waarden die niet tegelijkertijd tot uitdrukking en realisatie kunnen worden gebracht. Hoe is dan ooit een stabiele oplossing te onderscheiden die vanuit het perspectief van elke identiteit gerechtvaardigd is, met andere woorden universeel rechtvaardig is?

Sinds Kant en Hegel zijn verschillende theorieën ontwikkeld die de spanning tussen het universele en particuliere trachten op te lossen. Ik onderzoek voor 3 invloedrijke theoretische denklijnen of deze een stabiele en rechtvaardige oplossing van IRMC's kunnen onderscheiden. Deze denklijnen hebben met elkaar gemeen dat rechtvaardigheid op de een of andere manier wordt gedefinieerd in een vorm van afstemming, ofwel overleg cq. deliberatie, tussen conflictpartijen. Ze zijn daarom alle drie te beschouwen als onderdeel van een 'deliberatieve traditie'. De denklijnen verschillen qua strategie over hoe met identiteitsverschillen kan worden omgegaan. Ik onderscheid de volgende strategieën:

- *Strategie 1: het privatiseren van identiteitsverschillen:* in deze strategie wordt er onderscheid gemaakt tussen een publieke en privé-sfeer. In de privé-sfeer is iedereen vrij om te leven naar particuliere waarden, maar de publieke sfeer wordt georganiseerd aan de hand van universeel onderbouwde normen. Een invloedrijke uitwerking van deze gedachte is te vinden in John Rawls' Politiek Liberalisme. Bij het onderscheiden van oplossingen van IRMC's lijkt de uitdaging op voorhand te zijn hoe de botsende identiteiten in de privésfeer gebracht en gehouden kunnen worden. Een IRMC is immers al een publiek conflict.
- *Strategie 2: het argumenteren vanuit identiteitsverschillen:* in deze strategie worden identiteitsverschillen niet verbannen naar de privésfeer, maar volledig toegelaten in het publieke debat over rechtvaardige normen. Het idee is dat ieder denkbare norm of waarde voorgesteld mag worden in een dialoog waarin op basis van rationele argumenten (en niet bijvoorbeeld door machtsuitoefening) overeenstemming wordt bereikt. Jürgen Habermas' Diskours Ethiek is een invloedrijke uitwerking van deze strategie. Op voorhand lijkt de uitdaging van deze denklijn te zijn om te laten zien hoe er over fundamentele waarden rationele argumentatie mogelijk is. Een rationele dialoog kán best tot nieuwe inzichten leiden over fundamentele waarden, maar argumenten lijken op voorhand niet doorslaggevend te zijn voor iemands identiteit.
- *Strategie 3: het inleven in identiteitsverschillen:* deze strategie is gericht op een innerlijke verandering van de fundamentele waarden van de conflictpartijen. Het idee is dat door elkaars perspectief te leren kennen, partijen hun eigen zelf-begrip kunnen verfijnen. Op basis van het denken van Charles Taylor kan deze gedachte uitgewerkt worden in – zoals ik het noem – een 'Articulatie-Ethiek'. Als morele conflicten benaderd worden als gelegenheid om het eigen zelf-begrip te verfijnen, kunnen inderdaad stabiele en rechtvaardige oplossingen tot stand gebracht worden. De uitdaging is om te onderbouwen dat een nieuw zelf-begrip verfijnder, in de zin van authentiek, is dan het oorspronkelijke zelf-begrip. Als hier geen criterium voor beschikbaar is, dan is op

elk willekeurig moment elke willekeurige transformatie gerechtvaardigd, waardoor oplossingen niet stabiel zijn.

Uitdagingen voor bestaande theoretische denklijnen

Uit de analyse van Politiek Liberalisme concludeer ik in hoofdstuk 2 dat de strategie van het privatiseren van identiteitsverschillen ongerechtvaardigd is voor identiteiten waarin publieke expressie van fundamentele waarden essentieel is. IRMC's bestaan juist omdat identiteiten in publieke zin met elkaar conflicteren. Om een oplossing van IRMC's te onderscheiden is een theorie nodig waarin de gehele identiteit in publieke zin betrokken is.

De Discours Ethiek is een theorie waarin ieder aspect van iemands identiteit betrokken kan worden bij het oplossen van conflicten, maar kan alleen stabiele en rechtvaardige oplossingen onderscheiden als is voldaan aan wat ik noem een 'moderne ethische aanname'. Deze aanname houdt in dat conflicterende partijen een identiteit hebben waarin universele morele normen altijd voorrang krijgen boven particuliere fundamentele waarden. In hoofdstuk 3 laat ik zien dat dit in IRMC's niet verondersteld kan worden. Een verandering in het zelf-begrip van partijen in een IRMC richting deze moderne ethische aanname zou noodzakelijk zijn. Een discours waarin een verandering van zelf-begrip centraal staat noemt Seyla Benhabib een 'moreel-transformatieve ervaring'. Zo'n moreel-transformatieve ervaring wordt in de Discours Ethiek echter niet geconceptualiseerd.

De Articulatie-Ethiek biedt een theorie waarmee een discours als moreel-transformatieve ervaring geconceptualiseerd kan worden. Hiermee kan een stabiele en rechtvaardige oplossing van IRMC's onderscheiden worden. In zo'n proces komen partijen door zich in elkaars identiteit in te leven tot een verfijnder zelf-begrip. Echter, vanuit het perspectief van elke identiteit moet een criterium voor 'verfijnder' gerechtvaardigd zijn. Zonder zo'n criterium kunnen partijen zich weliswaar in elkaar inleven en elkaar diepgaand begrijpen, maar alsnog vasthouden aan de eigen identiteit waardoor het conflict juist verdiept wordt. Of, als partijen zonder criterium wel tot een ander zelf-begrip concluderen dan maakt de willekeurigheid hiervan dat partijen er niet van verzekerd kunnen zijn dat een oplossing ook stabiel is. In hoofdstuk 4 laat ik zien dat de Articulatie-ethiek zo'n criterium ontbeert.

Kortom, voor elk van de theoretische denklijnen zijn de uitdagingen te groot zijn om een stabiele en rechtvaardige oplossing van IRMC's te kunnen onderscheiden. Dit lijkt steun te impliceren aan filosofen die beweren dat conflicten over fundamentele waarden niet opgelost kunnen worden. Volgens deze 'agonistische' denkers is rechtvaardigheid er niet bij gebaat om naïef te hopen dat een universele consensus wél tot stand kan worden gebracht. Die houding zou machtsuitoefening door dominante partijen juist kunnen legitimeren. Rechtvaardigheid is er volgens het agonistische denken bij gebaat het bestaan van zulke conflicten te accepteren en een dialoog te blijven voeren die niet gericht is op rationele consensus, maar op een verbetering van de onderlinge relaties ondanks de fundamentele verschillen.

Ik deel met deze agonistische kritiek dat het belangrijk is om identiteitsgerelateerde morele conflicten ook als zodanig te herkennen en dat een dialoog op basis van rationele argumentatie alleen geen oplossing biedt. Op basis van de analyse van de drie theoretische denklijnen zie ik

echter reden om tóch verder te kijken of een stabiele en rechtvaardige oplossing van IRMC's onderscheiden kan worden.

De Transformatieve Dialoog

Hierboven heb ik aangegeven dat de Articulatie-ethiek een gerechtvaardigd criterium ontbeert om het ene zelfbegrip als 'verfijnder' - in de zin van authenticiteit - te kunnen onderscheiden dan een ander zelfbegrip. Het idee is om dit criterium - geïnspireerd door de Discours Ethiek - te baseren op een vorm van overeenstemming over de authenticiteit van ieders zelf-begrip. Belangrijke vragen bij dit idee zijn hoe dit precies mogelijk is en hoe zich dit verhoudt tot het desideratum van autonomie, dat wil zeggen dat eenieder in beginsel moet kunnen zijn wie hij of zij meent te zijn.

De interactie waarin partijen overeenstemming bereiken over authenticiteit noem ik een 'Transformatieve Dialoog'. Dit is een dialoog waarin partijen zich bewust worden van hun vooronderstellingen, bijvoorbeeld over hun identiteit, en van hoe deze vooronderstellingen beperkend zijn voor hoe zij de wereld en anderen waarnemen, begrijpen en ervaren. Vanuit dit inzicht kunnen partijen kiezen voor nieuwe vooronderstellingen over hun identiteit waardoor een nieuw, integraler en inclusiever perspectief mogelijk wordt.

Om tot een stabiele en rechtvaardige oplossing te komen van hardnekkige, identiteitsgerelateerde conflicten of opgaven bevat een Transformatieve Dialoog enkele noodzakelijke stappen. Bij het doornemen van deze stappen is het goed om te beseffen het conceptuele stappen betreft. De stappen zijn conceptueel opeenvolgend in de zin dat een volgende stap gebruik maakt van wat in conceptuele zin mogelijk is gemaakt in eerdere stappen. In verschillende situaties kunnen deze conceptuele stappen in praktische zin anders ingevuld worden. In sommige dialogen worden deze stappen op vanzelfsprekende wijze doorlopen, in andere situaties is een werkvorm behulpzaam die opeenvolgende stappen expliciet markeert.

De stappen van een Transformatieve Dialoog zijn:

- *Stap 1: Commitment aan conflictoplossing:* een Transformatieve Dialoog vereist commitment van betrokken partijen aan oplossing van het conflict.
- *Stap 2: Fusie van horizonnen:* de volgende stap is dat partijen elkaars perspectief begrijpen en doorgronden. Ze verplaatsen zich in het perspectief van die ander zodanig dat ze beseffen dat dat perspectief ook het hunne had kunnen zijn. Op het moment dat ze ervaren dat beider perspectieven alternatieven zijn voor eenzelfde kenmerk in het leven van mensen (een zogenaamde 'menselijke constante') vindt een fusie van horizonnen plaats. Bijvoorbeeld, vleeseters en vegetariërs hebben allebei een manier om op duurzame wijze in hun voedsel te voorzien. Het verplaatsen in het perspectief van de ander kán al tot transformatie leiden, bijvoorbeeld als een vleeseter simpelweg niet wist wat de milieueffecten van vlees eten zijn.

- *Stap 3: Alternatieven van zichzelf onderscheiden:* bij een fusie van horizonnen kunnen partijen tenminste twee alternatieven van zichzelf onderscheiden. De alternatieven van zichzelf verschillen van elkaar in een deel van het netwerk van commitments met betrekking tot het conflict onderwerp.
- *Stap 4: Interne en externe consistentie in netwerken van commitments:* op basis van het commitment aan oplossing van het conflict onderzoeken beide partijen welke alternatieven van zichzelf consistent zijn met het eigen gehele netwerk van commitments (interne consistentie) en welke ook onderling consistent zijn (externe consistentie). Consistentie wil zeggen dat er geen onderling tegenstrijdige commitments zijn. Om tot consistentie te komen kan de scope van het conflict vergroot worden, ofwel er worden alternatieven van zichzelf overwogen die betrekking hebben op een groter deel van het eigen netwerk van commitments. Naarmate een groter deel van iemands netwerk van commitments betrokken raakt, wordt de transformatie 'dieper'.
- *Stap 5: Transformatie: identificatie als een nieuw alternatief van zichzelf:* als partijen een nieuwe set commitments in plaats van de originele beschouwen als onderdeel van hun netwerk van commitments, vindt transformatie plaats. Omdat het netwerk van commitments het zelf-begrip, ofwel de identiteit van betreffende persoon, constitueert, transformeert die identiteit bij een vervanging van oorspronkelijke commitments door nieuwe.

Als de nieuwe netwerken van commitments van beide partijen intern en extern consistent zijn, heeft een transformatie plaatsgevonden waardoor het oorspronkelijke conflict stabiel is opgelost. De oplossing is stabiel, omdat de identiteit van beide partijen is getransformeerd. Ze hebben geen rationele reden voor andere handelingskeuzes. In alle stappen van de Transformatieve Dialoog is de autonomie van betrokken gewaarborgd. Een prangende vraag is echter nog steeds: hoe verhoudt deze vorm van overeenstemming over ieders identiteit zich tot het idee dat iemand autonoom is als hij of zij leeft en handelt conform zijn of haar *eigen* waarden, overtuigingen, redenen en commitments?

Intersubjectieve authenticiteit vs. een vaststaande identiteit

De Transformatieve Dialoog neemt aan dat er voor mensen meerdere alternatieven van zichzelf denkbaar zijn. Als een of meer personen de eigen identiteit als vaststaand beschouwen, dan is er geen mogelijkheid om meerdere alternatieven van zichzelf te onderscheiden. Gezien de hardnekkigheid lijkt hier in IRMC's precies sprake van: partijen beschouwen hun identiteit als vaststaand. Het is dan wel mogelijk een ander in een fusie van horizonnen te begrijpen, maar niet om alternatieven van zichzelf te onderscheiden. Het inzicht kan dan bijvoorbeeld zijn: als ik in jouw context geboren was, dan was ik zoals jij geweest, maar nu ben ik geworden wie ik ben, en dat is onveranderlijk.

Op basis van ontwikkelingspsychologische inzichten laat ik in paragraaf 5.2 zien dat het idee van een vaststaande identiteit te ontmaskeren als een misverstand. Bovendien moeten

autonomie en authenticiteit niet individualistisch, maar instersubjectief begrepen worden. Mensen groeien op binnen een gemeenschap die overtuigingen, normen en waarden deelt, ofwel binnen een 'betekenishorizon'. Stap voor stap maken mensen zich deze betekenishorizon in een socialisatieproces eigen en ontwikkelen zo hun identiteit. Hun geest wordt letterlijk (mede) gevormd door die betekenishorizon (ik noem dit 'mindshaping'). En aangezien een betekenishorizon dynamisch is, geldt dit ook voor identiteit.

In dit socialisatieproces zijn er momenten waarop het door kinderen ontwikkelde zelf-begrip botst met de normatieve verwachtingen van de gemeenschap. Zulke identiteitsgerelateerde coördinatieproblemen worden opgelost doordat kinderen hun overtuigingen, normen en waarden, ofwel hun identiteit, transformeren (en de coördinatieproblemen groeien daardoor niet uit tot hardnekkige conflicten). Ook is het mogelijk dat de betekenishorizon van de gemeenschap een ontwikkeling doormaakt onder invloed van zulke botsingen met nieuwe generaties. Wat authentiek voor mensen is, wordt dus deels bepaald door de gemeenschappelijke betekenishorizon en deels door individuele invulling voor zover de betekenishorizon daar ruimte voor laat (dan wel op aangepast wordt).

Wat authentiek is, is dan ook intersubjectief bepaald. Dit betekent dat de 'eigen' waarden, overtuigingen, redenen en commitments waar een autonoom of authentiek iemand naar leeft niet exclusief in een individu gevonden worden, en ook niet in een sociale groep, maar intersubjectief, dat wil zeggen 'in de relatie tussen individu en anderen'. Authenticiteit is niet de onthulling van een ware identiteit die ieder mens diep van binnen bezit. Authenticiteit is ook geen conformisme aan de heersende waarden en normen in een gemeenschap. Van authenticiteit is sprake als er wederzijdse overeenstemming is over ieders zelf-begrip. De Transformatieve Dialoog stelt partijen in staat deze overeenstemming op autonome wijze te bereiken.

Als een kind succesvol is gesocialiseerd, heeft het zich de betekenishorizon van de gemeenschap eigen gemaakt. Zijn of haar zelf-begrip wordt door de omgeving dan herhaaldelijk bevestigd en stabiliseert. Als het zelf-begrip vervolgens gefixeerd raakt, kan het misverstand ontstaan van een vaststaande identiteit die door een individu ontdekt zou kunnen worden door zijn eigen gevoelens en ervaringen te raadplegen. Fixatie van identiteit heeft efficiëntievoordelen voor onderlinge samenwerking in een groep. Het maakt de verdeling van rollen en taken eenvoudig. In gemeenschappen met een min of meer stabiele betekenishorizon levert dit ook geen problemen op.

Echter, in de huidige geglobaliseerde samenleving zijn identiteitsgerelateerde coördinatieproblemen niet beperkt tot het socialisatieproces van kinderen, maar worden ook volwassenen regelmatig geconfronteerd met grote verschillen in fundamentele waarden. Ieders betekenishorizon wordt regelmatig ter discussie gesteld. Als zo'n identiteitsgerelateerd coördinatieprobleem een aspect van iemands zelf-begrip betreft dat gefixeerd is geraakt, dan ontstaat een (hardnekkig) IRMC.

Als het idee van een vaststaande identiteit wordt losgelaten, wordt het mogelijk hardnekkige en ogenschijnlijk onoplosbare IRMC's te behandelen als identiteitsgerelateerde coördinatieproblemen die door wederzijdse 'mindshaping' kunnen worden opgelost. Dit houdt in dat mensen elkaar in een Transformatieve Dialoog met meer diepgang gaan begrijpen

en elkaars identiteit vormen. De identiteit en onderlinge relatie van betrokkenen kan dan authentieker worden. In de literatuur over alternatieve conflictoplossing wordt een conflict dan ook niet primair als probleem gezien, maar als een kans met creatief potentieel.

De Transformatieve Dialoog is een vorm van mindshaping waarin de autonomie van betrokkenen is gewaarborgd, zodat de erdoor tot stand gekomen oplossing niet alleen stabiel, maar ook rechtvaardig is. Dit betekent niet dat alle mensen precies dezelfde fundamentele waarden hoeven te hebben, maar wel dat ze onderling verenigbare fundamentele waarden hebben, en ook samen kunnen werken aan het realiseren van gedeelde commitments. Zoals waarheid het begrip is dat overeenstemming over objectieve claims markeert, en rechtvaardigheid het begrip is dat overeenstemming over sociale claims markeert, zo markeert authenticiteit overeenstemming over subjectieve claims.

Met andere woorden, het is authentiek om eraan gecommitteerd te zijn dat (alle) anderen hun fundamentele waarden kunnen realiseren. De theorie van de Transformatieve Dialoog verbindt ieders eigen particuliere zelf-expressie aan het universele commitment dat eenieder tot uitdrukking kan brengen wat essentieel is voor hem of haar.

Rechtvaardiging van het commitment aan de Transformatieve Dialoog

Tot nu toe is steeds verondersteld dat partijen gecommitteerd zijn aan een stabiele en rechtvaardige oplossing van het conflict, en - aangezien de Transformatieve Dialoog daar de toegang toe biedt- daarmee aan de Transformatieve Dialoog zelf. Ik zal betogen dat dit commitment onvermijdelijk is.

In de eerste plaats is het commitment aan het oplossen van een IRMC noodzakelijk omdat het voortbestaan van het conflict partijen hindert in hun zelf-expressie. Kortom, het is rationeel (in prudentiële zin) om het conflict op te willen lossen. Als om ethische, morele en/of prudentiële redenen onderdrukkende oplossingsstrategieën worden verworpen, dan blijft de Transformatieve Dialoog over.

In de tweede plaats is het commitment aan het oplossen van een IRMC moreel verplicht. Immers, in een IRMC erkennen partijen wederzijds de waarde van ieders identiteit niet. Een IRMC impliceert 'miskenning'. Miskenning is onrechtvaardig, omdat het alleen mogelijk is de eigen identiteit tot uitdrukking te brengen in een situatie van erkenning. En dat iedereen zijn of haar eigen identiteit in beginsel tot uitdrukking kan brengen, is het desideratum van dit onderzoek. Kortom, het commitment aan het oplossen van een IRMC door een Transformatieve Dialoog is moreel gerechtvaardigd, omdat die dialoog een stabiele en rechtvaardige oplossing onderscheidt die wederzijdse erkenning constitueert.

Echter, zowel het prudentiële als morele argument voor het commitment aan de Transformatieve Dialoog zijn niet gerechtvaardigd vanuit het perspectief van partijen in een IRMC. De partijen in een IRMC hebben in relatie tot het onderwerp van conflict een vaststaand zelf-begrip. Daarom is het conflict zo hardnekkig. Deze overtuiging berust weliswaar op een misverstand, maar binnen de betekenishorizon van partijen met een vaststaand zelf-begrip kan dit niet als een misverstand worden begrepen. Immers, om het als een misverstand te kunnen begrijpen, zou deze partij de overtuiging van een vaststaand zelf-begrip al losgelaten moeten hebben. En dat is in een IRMC juist niet het geval.

Daarom geef ik nog een extra argument waarin ik laat zien dat het voor een partij met de overtuiging van een vaststaand zelf-begrip zelf-ondermijnend is om niet gecommiteerd te zijn aan de Transformatieve Dialoog. Dit argument voor de onvermijdelijkheid van het commitment aan het oplossen van een IRMC door de Transformatieve Dialoog is als volgt:

1. Mensen (in een IRMC) handelen doelgericht om authentieke zelf-expressie te realiseren. Dit moet verondersteld worden, als er sprake is van een conflict.
2. Om authentieke zelf-expressie te realiseren is de Transformatieve Dialoog onontkoombaar. Relaties van sociale erkenning zijn noodzakelijk voor authentieke zelf-expressie. Het is mogelijk dat er een identiteitsgerelateerd coördinatieprobleem ontstaat met iemand met wie een persoon relaties van sociale erkenning onderhoudt. De enige manier om dit met behoud van autonomie (van beiden) op te lossen is de Transformatieve Dialoog. Als iemand het commitment aan oplossing van dat coördinatieprobleem niet zou hebben, dan is zijn erkenning van iemand conditioneel, ofwel alleen aanwezig zolang de ander geen met zijn zelf-begrip conflicterende commitments heeft. Dát is echter geen wederzijdse relatie van erkenning.
3. Dit commitment aan de Transformatieve dialoog geldt ook universeel, ofwel in relatie tot iedereen. Als het commitment beperkt zou zijn tot één persoon dan zou er sprake kunnen zijn van manipulatie. De enige manier om eventuele manipulatie te kunnen ontmaskeren en autonomie te waarborgen is door ook in relatie tot alle anderen gecommiteerd te zijn aan de Transformatieve Dialoog.

De praktijk van een transformatief-deliberatieve samenleving

Een filosofische theorie waarin stabiele en rechtvaardige oplossingen voor IRMC's kunnen worden onderscheiden is belangrijk. Hiermee wordt een conceptuele onderbouwing gegeven voor transformatieve initiatieven en is het mogelijk om op een eenduidige wijze de opzet en effectiviteit van zulke initiatieven te onderzoeken. Dit kan tot nieuwe inzichten leiden om de effectiviteit van zulke initiatieven te vergroten, waardoor deze zich kunnen ontwikkelen tot robuuste en breed toepasbare interventies in het repertoire van conflictoplossingsmethoden. De hoop is dat daardoor bestaande IRMC's verdwijnen en nieuwe vroegtijdig in de kiem gesmoord kunnen worden.

Tegelijkertijd is een theorie maar een theorie, en zijn dit hoopvolle gedachten. Agonistische critici zouden de transformatieve benadering van evenveel naïviteit kunnen betichten als de 'deliberatieve' wensdenkers die conflicten hopen op te lossen door de uitwisseling van rationele argumenten. En inderdaad, machtsuitoefening en geweld zijn in de wereld nog aan de orde van de dag. De theorie van de Transformatieve Dialoog is dan ook geen eindpunt, maar een begin. Het markeert het beginpunt om een transformatief-deliberatieve samenleving uit te denken en op te bouwen.

In hoofdstuk 7 onderzoek ik hoe de Transformatieve Dialoog in een transformatief-deliberatieve samenleving geïnstitutionaliseerd kan worden, en hoe onderdrukkende

machtsuitoefening daarbij voorkomen kan worden. Een transformatief-deliberatieve samenleving is een samenleving waarin sociale conflicten door rationele argumentatie of onderhandeling worden opgelost en als ze identiteitsgerelateerd zijn door toepassing van de Transformatieve Dialoog. In zo'n samenleving is het onderscheiden van elkaars zelf-begrip en het transformeren daarvan een even gebruikelijke interactie als het uitwisselen van argumenten. Om IRMC's op te kunnen lossen is het dan ook nodig om de transformatieve vaardigheden die voor kinderen vanzelfsprekend zijn ook als volwassenen te onderhouden.

Om dit te realiseren zijn vernieuwingen nodig in verschillende instituties. De Transformatieve Dialoog kan ingebed worden in de rechtspraak, politieke besluitvorming en gemeenschapsvorming. Dit vergt bijvoorbeeld wel dat er voldoende procesbegeleiders opgeleid worden en dat kinderen hun transformatieve vaardigheden leren onderscheiden en zo de basis leggen om deze als volwassenen bewust in te zetten als een conflictsituatie of effectieve samenwerking dat vereist.

De benodigde institutionalisering vergt een omvangrijk en complex beleidsprogramma. Partijen die invloedrijk zijn door onderdrukkende machtsuitoefening hebben baat bij het voortbestaan van het misverstand van een vaststaande identiteit en zullen zich tegen deze institutionalisering verzetten. Bovendien geeft het idee van een vaststaande identiteit juist in een geglobaliseerde wereld mensen houvast.

Dit proefschrift geeft een theoretische onderbouwing en een voorzet voor institutionalisering in de praktijk, maar veel werk is nodig om een transformatief-deliberatieve samenleving tot stand te brengen waarin conflicten voorspoedig kunnen worden opgelost en effectief kan worden samengewerkt als er sprake is van botsende identiteitsverschillen. Het is urgent om deze uitdaging aan te gaan. IRMC's kunnen tot veel leed leiden. En belangrijke globale uitdagingen, zoals het tegengaan van klimaatverandering, het beschermen van biodiversiteit en het voorkomen van hongersnood, vereisen effectieve samenwerking ondanks grote verschillen in fundamentele waarden. De toekomst van de mensheid zou wel eens kunnen afhangen van ons vermogen tot het voeren van een Transformatieve Dialoog.

Quaestiones Infinitae

$\theta\pi$